

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD, December 2021, 2(2): 187-214

Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılmayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı

The Most Desired Vaqf in Ottoman Rumelia: Hâşim
Bey Mosque Vaqf

Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ¹

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
• bahaoztunc@gmail.com • ORCID > 0000-0002-6995-633X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Cilt – Volume:** 2 | **Sayı – Issue:** 2 | **Sayfa / Pages:** 187-214

Atıf/Cite as: Öztunç, H. B., "Osmanlı Rumeli'sinde Paylaşılmayan Vakıf: Hâşim Bey Camii Vakfı - The Most Desired Vaqf in Ottoman Rumelia: Hâşim Bey Mosque Vaqf", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi - Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities*, 2 (2), Aralık 2021: 187-214.

<https://10.51533/insanbilimleri.1021424>

<https://10.51533/insanbilimleri.1021424>

OSMANLI RUMELİ'SİNDE PAYLAŞILAMAYAN VAKIF: HÂŞİM BEY CAMİİ VAKFI

THE MOST DESIRED VAQF IN OTTOMAN RUMELIA: HÂŞİM BEY MOSQUE VAQF

ÖZ:

İslâmiyet'in önemli kurumlarından birisi olan vakıf kurumu, Osmanlı Devleti'nde büyük gelişim göstermiş ve devletin en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Devlet ekonomisindeki bozulmalar neticesinde vakıf gelirlerinin vakıf şartlarından başka yerlere harcanmaya başlamasıyla ortaya çıkan problemler özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça artmıştır. Çalışma, Osmanlı Rumeli'sinde Serfice sancağına tabi Kayalar kasabasında Mehmed Hâşim Bey'in yaptırdığı cami ve kurduğu vakıf gelirlerinin aradan dört yüz sene geçtikten sonra yerinde harcanıp harcanmadığı noktasında oluşan ihtilâfı açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, öncelikle vakıfla ilgili bilgi verilerek gelir getiren akar tespit edilecek ve akabinde ortaya çıkan ihtilaf tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vakıf, Serfice, Kayalar, Evkâf-ı Münderise.

ABSTRACT:

The vaqf institution, which is one of the important institutions of Islam, developed greatly in the Ottoman Empire and became one of the most important institutions of the State. As a result of the deterioration in the state economy, the problems that arose when the vaqf revenues started to be spent in other places than the conditions of the vaqf, especially since the second half of the 19th century. The study aims to reveal the controversy over whether the income of the mosque built by Mehmed Hâşim Bey and the vaqf he established in the town of Kayalar, which is subject to the Serfice Sanjak in Ottoman Rumelia, was spent instead of it after four hundred years. For this purpose, first of all, some information about the vaqf will be provided and its source of income will be determined, and then the resulting conflict will be focused in all its aspects.

Keywords: Ottoman Empire, Vaqf, Serfice, Kayalar, Evkâf-ı Münderise.

GİRİŞ

Önemli bir İslâmî hayır kurumu olan vakıf, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte Türk Devletlerinde de yaygın olarak görülür. Osmanlı Devleti, vakıfları dinî ve hayrî bir müessese olarak öyle bir noktaya ulaştırmıştır ki, araştırmacılar tarafından "Vakıf Medeniyeti" olarak adlandırılmıştır. Sosyal hayattaki pek çok hizmetin halka ulaştırılması noktasında hayatî rol üstlenen vakıflar zamanla bozulmaya başlamıştı. Bu bozulmanın etkileri her ne kadar daha sonraki yüzyıllarda etkisini fazlaca gösterse de Mehmet Öz, henüz XVII. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ndeki bozulmayla ilgili risale kaleme alan Koçibey'in risalesinde şeriata aykırı temlik ve vakıflar konusu üzerinde çok fazla durulduğunu ifade etmektedir.^[1] Mustafa Alkan da bozulma sebeplerini; Timar/mîrî arazilerin vakıf hale getirilmesi, Evlatlık/zürri vakıfların yaygınlaşması, vakıfların gayrimenkul olma şartının ortadan kalkması, mukataa, icareteyn ve gedik sistemlerinin suistimalleri ve vakıf kurumları: inşâ bakım ve tasfiye başlıkları altında açıklamaktadır.^[2] II. Mahmud zamanında 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti kuruldu. Bu yeni müessesenin kuruluş nedenleri arasında; dağınık durumdaki vakıfların tel elde toplanması, vakıflarda gittikçe artan yolsuzlukların önlenmesi, vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde faydalanma düşüncesi, dinî çevrelerin gücünü kırma, vakıflardaki keyfiliğe son verme, vakıfların yönetimini hem halk hem de vakıf kurumu lehine ıslah etme, vakıflar arası kaynak aktarımı yapabilme fikri yer almaktaydı.^[3] Nezaretin kuruluş amacı her ne kadar yukarıdaki gibi iyi niyetler taşısa da Osmanlı Devleti'nde kendisini gittikçe hissettiren ekonomik sıkıntılar vakıf kurumunu da olumsuz etkilemişti. Ekonomideki bozulmayla beraber vakıf gelirleri de amacından farklı yerlerde kullanılmaya başlanmıştı. Askerî harcamalar başta olmak üzere para gerektiren pek çok noktada vakıf gelirlerinden bu kalemlere para aktarılıyordu. Vakıfların gelirlerinden diğer sektörler için para aktarımının Nezaretin kuruluş yılı olan 1826 yılında başladığı görülmektedir. Eyüp'te kurulan iplik fabrikası binalarının yapımı ve makinelerin temini ve montajı için 1826-1833 yılları arasında Evkâf Hazinesi'nden 1.134.294 kuruş 76 para aktarılmıştı. Vakıf paralarının Mîrî Hazine'ye aktarılması nedeniyle paraya ihtiyaç duyan vakıfların onarım ve inşâ gibi masrafları için Evkâf Hazinesi'nden para temini imkânsız hale gelmişti.^[4] Çalışma, Kayalar kasabasında Hâşim Bey tarafından yaptırılan Hâşim Bey Camii'ne gelir getirmek için vakfedilen akarlar üzerindeki ihtilafı vakıf müessesesi ve uygulama örnekleri üzerinden ele almaktadır.

1 Mehmet Öz, "Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara 2019, s. 108.

2 Mustafa Alkan, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 166, Şubat 2007, s. 70-71.

3 Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 522.

4 Nazif Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıfların Üzerindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1, Ankara 1995, s. 19.

1. Serfice-Kayalar:

Çalışmanın konusunu ihtiva eden vakıf, Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında bulunan Serfice sancağına bağlı Cumapazarı-Hasanoba bir diğer adıyla Kayalar kasabasında bulunmaktaydı. Klasik dönemde Paşa Livası'na bağlı bir yerleşim yeri olarak idarî taksimatta yerini alan Serfice^[5]'yi 1661 Mayıs ayında ziyaret eden Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir: Selfice de denilen yerleşim merkezinde bir kale bulunmaktadır. Nişancı Paşa Hassı olan Serfice'de kalesinde 100 kadar Rum evinden başka bir yapısı olmayıp bütün imareti aşağı şehirdedir. Altı Müslüman, Sekiz Rum ve Bir Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Şehirde altı cami ve altı mahalle mescidi olup, medrese ve aşevi imaretleri bulunmamaktadır. Bir Halvetî tekkesi, iki sıbyan mektebi, bir han, bir hamam ve 100 kadar da dükkânı vardır.^[6] Serfice, 1836 yılında merkezi Manastır olan Rumeli Eyaleti'nin sınırları içinde kalmaktaydı. 1844/1845 (1260) yılında Manastır eyaleti lağvedilmiş, Serfice ise yine Rumeli eyaleti sınırları içinde kalmış ve 1855/1856 (1270) yılında yeniden teşkil edilen Manastır vilayeti bünyesinde kaza merkezi olarak yerini almıştı.^[7] Vakfın bulunduğu Kayalar kasabasıyla ilgili Şemseddin Sami, buranın Cuma ya da Cumapazarı olarak da adlandırıldığını ifade ederken ^[8], yerleşimiyle ilgili olarak da Serfice'nin 30 kilometre kuzeybatısında, Manastır'ın 80 kilometre güneybatısında olduğu, güneyinde Kozana, batısında Kesriye ve Naslıç, kuzeyinde Filorina kazalarıyla doğusunda Selânik vilayeti sınırlarıyla çevrili olduğunu belirtir. Yine Şemseddin Sami'nin tespitlerine göre, XIX. yüzyılın sonlarında nüfusu 2865 olup merkezde üç adet cami, bir rüştiye ve bir ibtidaî mektebi, 25 dükkân, 10 han ve bir kışla bulunmaktadır.^[9] Bu camilerden birisi çalışmanın konusunu teşkil eden Hâşim Bey'in yaptırdığı ve kendi adıyla anılan Hâşim Bey Camii'dir.

2. Hâşim Bey Camii ve Vakfı:

Cami ve vakfın kurucusu Hâşim Bey'le ilgili yapılan arşiv araştırmasında herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Şu anda ayakta olmayan caminin yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Gerek Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapılan arşiv taramalarında caminin vakfiyesine rastlanamamıştır. Caminin yapılış tarihiyle ilgili çalışmaya konu olan dönemdeki vakıf mütevellisi Osman Nûri farklı bilgiler verdiği için yaklaşık bir tarih belirle-

5 İbrahim Sezgin, "Paşa Livası", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 184.

6 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap, 2. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 810-812.

7 H. Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 29-30-35-36.

8 Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3794.

9 Şemseddin Sami, *a.g.e.*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1308, s. 1835.

mek de bu manada mümkün olamamaktadır. Şöyle ki Osman Nuri'nin bahsettiği ilk tarihe göre caminin yapım zamanı, 15. yüzyılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilebilir. Bu tarihlendirmede Hâşim Bey vakfı mütevellisi Yüzbaşı Osman Nuri'nin şu ifadeleri delil teşkil eder: “Manastır vilâyeti dâhilinde Cumabazarı Hasan Oba nâm-ı diğer Kayalar kasabasında ecdâd-ı çâkerânemden müteveffâ Hâşim Beyin dört yüz seneyi mütecâviz binâ ve ihyâ-kerdesi olan câmi‘-i şerîfle meşrûta olmak üzere...”^[10]. Ancak Osman Nuri başka bir belgede ise “Serfice sancağı dahilinde Cum‘a kazâsına tâbi‘ Hasanobası nâm karyede vâki‘ ceddîm bundan yüz altmış beş sene mukaddepleri merhûm Hâşim Bey’in binâ ve ihyâ eylediği câmi‘-i şerîfi...” ifadelerini kullanır.^[11] Bununla birlikte caminin yapılış tarihiyle ilgili belgelerin tümü dikkate alındığında bir belge hariç tarih zikredilen bütün belgelerde dört yüz seneden fazla olduğuna vurgu yapıldığından caminin 15. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı bilgisinin doğru olduğu kanaatine varılmaktadır.

Arşiv taramalarından Hâşim Bey vakfına dair bulunabilen en eski tarihli kayıt 4 Haziran 1742 tarihli bir berât-ı şerif suretidir. Belgede Hâşim Bey'in yaptırdığı cami haremının yakınında hafta pazarının bulunduğu yerde vakfedilen arsadan elde edilen kiralardan caminin imam, hatip, müezzin ve kayyımının maaşları ve yine caminin tamiri, aydınlatma ve hasırları için harcanacağı belirtilir. Bu masraflardan sonra artan paradan günlük 4 akçe vakfın mütevellisine verilecekti. O dönem Mütevellî olan Hüseyin vefât etmiş ve yerine oğlu İsmâil'in “devâm-ı ömr” kaydıyla geçmesi uygun bulunmuştu.^[12]

3. Vakıf Gelirlerine Yapılan Müdahale:

Çalışmanın ana konusunun vakıf gelirlerine yapılan müdahale olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu müdahaleden dolayı ortaya çıkan ihtilafın bir tarafında vakfın mütevellisi, diğer tarafında ise Kayalar eşrâfından Cemal Bey bulunmaktadır. İhtilaf özetle Cemal Bey'in vakıf gelirlerine müdahalesi neticesinde meydana gelmekteydi. Cemal Bey vakfın munderis vakıf haline geldiğinden tutun da mütevellisinin vakfı zarar uğrattığına kadar pek çok gerekçe öne sürerek vakıf gelirlerini kendilerinin daha iyi idare ettiği ve buradan da eğitime para ayrıldığını iddia etmekteydi.

İhtilafın meydana çıktığı zaman diliminde vakıf mütevellisi olan Osman Nûri Bey de bu iddialara karşı çıkararak vakfa yapılan müdahaleyi engellemek için uzun süre çaba gösterecekti. Cemal Bey, Kayalar'ın nüfuzlu kişilerinden olup burada yaptığı faaliyetlerle tanınmaktadır. Cemal Bey'e verilen rütbe-i sâlîse ile ilgili Manastır

10 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 194/14518, leff 2, 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

11 BOA, Evkaf Cihat Kalemi (EV. MKT. CHT), 234/23, leff 1, Fi 25 Kânûn-ı Evvel 1303 (6 Ocak 1888).

12 BOA, Evkaf Mektubi Kalemi (EV. MKT), 2030/4, leff 3, 31 Mayıs 1308 (12 Haziran 1892).

Valisi Mehmed Fâik tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen belgede; kendisi “Cum‘a kazâsı merkezi olan Kayalar kasabası hânedânından” olarak adlandırılmış olup önemli işlerde ve özellikle de 1890/1891 (1306) yılının a‘şâr ihâlesinin gerçekleştirilmesi esnasında hazine menfaatine gösterdiği yararlılığın önemine vurgu yapılmaktadır. Aynı belgede Cemal Bey’in devletine sadık olduğu ve hükûmete yardımda bulunduğu ifade edilerek rütbe-i sâlise ile taltifinin uygun olduğu belirtilmektedir.^[13] Kayalar’ın ileri gelenlerinden olan Cemal Bey’in eşi Fatıma Hanım ve annesi Şirin Hanım’ın da sonraki yıllarda ikinci rütbeden şefkat nişanı aldığı görülmektedir.^[14] Cemal Bey, 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında Zülfikar Efendi’yle beraber askerî sevkiyat komisyonunun başında bulunmuşlar ve çok sayıda malzeme başarıyla nakletmişlerdi. Cemal Bey kendi konağını hastane olarak hizmete açmış, yaralı askerleri tedavilerinin akabinde Soroviçe naklettirmişti.^[15] Tüm bu faaliyetlerinin yanında eğitim alanında da Kayalar’da önemli hizmetlerde bulunan Cemal Bey’in çalışmanın konusuyla ilgili faaliyetleri de eğitime gelir getirmek amacıyla yaptıklarıyla ilişkilidir. Cemal Bey, Haşim Bey evkafını, sadaka tevliyeti olarak değerlendirilerek gelirlerinin Evkâf-ı Münderise Nizamnamesi kapsamında Haşim Bey vakfının gelirlerinden maarife kaynak ayrılmasında öncülük etmişti. Padişah iradesiyle yürürlüğe giren 4 Ekim 1882 tarihli Evkâf-ı Münderise Talimatnamesi hükmünce eğer bir vakfın tevliyeti sadaka tevliyeti statüsündeysen hayrat ve meberrati mevcut olanları ya da münderis olup da cami, medrese, mektep, çeşme ve köprü gibi herkesin yararlandığı birimleri bulunan vakıflar imar ve ihya ettirilirdi. Vakfın fazla gelirlerinden bir miktarı mütevellisine tahsis edilerek gerisi maarif sandığına nakledilirdi.^[16] Hilmi Paşa’nın Rumeli’de sürdürülen eğitim için hazırladığı raporda da maarif gelirleri için evkâf-ı münderisenin kullanılması yer almaktaydı. Böylelikle maarif hisse-i ianesi ve evkâf-ı münderise gelirleri maarife aktarılacaktı.^[17]

İhtilafın diğer tarafındaki kişi ise vakıf mütevellisi, Hassa Redif 4. Alay 3. Tabur 1. Bölükte görevli Yüzbaşı Osman Nuri’ydi. Kendisinin müteveli atanmasına dair yazı; “Serfice sancağı dâhilinde Cum‘a nâm-ı diğer Kayalar kasabasında merhûm Hâşim Bey’in binâ eylediği câmi‘-i şerîf vakfının vazîfe-i mu‘ayyene ile tevliyet ciheti mutasarrıfı Mahmud’un bilâ-veled mahlûlünden Osman Nuri bin Ahmed

13 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1242/97298, leff 1, 27 Mayıs 1307 (8 Haziran 1891). Cemal Bey’e rütbe-i sâlise verilmesi ile ilgili irade 19 Eylül 1891 tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunuldu ve bir gün sonra padişah tarafından da kabul edildi Aynı Belge, leff 5, 8 Eylül 1307 (20 Eylül 1891).

14 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 227/51, 4 Teşrin-i Evvel 1316 (17 Ekim 1900).

15 H. Baha Öztunç, Rumeli II. Abdülhamid Döneminde Bir Muhabirin Rumeli İzlenimleri (1896-1907), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 313-322.

16 Yakup Karataş, “Sultan II. Abdülhamid’in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57, 2016, s. 1843.

17 Ahmet Köksal, *Maarife Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise*, Serander Yayınları, Trabzon 2019, s. 24-26.

Efendi uhdesine tevcîhine dâ'ir" ifadeleriyle 4 Kasım 1890 tarihlidir.^[18] Osman Nuri Bey bu tarihten itibaren vakıf mütevellisi olsa da daha önce de "mütevelli kaymakamlığı" vazifesini yaptığından vakıfla ilgilenmekte ve vakfa gelir getiren akarların kullanım haklarıyla ilgili girişimlerde bulunmaktaydı.

İki taraf arasındaki ihtilaf vakfa gelir getiren akarlardan elde edilen gelirlerin başka yerlere harcanmasıyla ilgiliydi. Konuyla ilgili arşivde tespit edilebilen en erken tarihli belge 27 Ekim 1884'tür. Serfice mutasarrıflığından Maarif Nezaretine gönderilen ilgi yazıda, Mutasarrıf Halil Bey'in gayretleri neticesinde Kayalar'da her biri 200 öğrenci kapasiteli iki iptidai mektebi inşaatının başlatıldığı haber verilmekteydi. İnşaat masrafları orada yaşayan halk tarafından karşılanacaktı. Ayrıca Kayalar'da olup meşrûtun-lehi^[19] münderis olan ve irade gereğince gelirinin maarife aktarılması gereken, müzayede ile senelik kirası 27.500 kuruşa çıkartılan dükkânlardan alınacak kira geliri de bu okullar için harcanacaktı.^[20] Burada her ne kadar ismen zikredilmese de münderis olan vakıf, Haşim Bey vakfı ve senelik 27.500 kuruş gelir getiren dükkânlar da bu vakfa şart edilen dükkânlardı. Aynı belgenin arkasında Maarif Nezareti Mekâtib-i ibtidaiye Müdüriyeti mührüyle 13 Aralık 1884 tarihli bir cevap yazısı kaleme alınmıştı. Burada okulların yapımı için sayılan gelirler arasında gösterilen dükkân kiralalarıyla ilgili; söz konusu dükkânların kaç adet olduğu, gelirinin hangi vakıf ya da vakıf esere tahsis edildiği ile vakıf dükkânların vakfiyesi var ise gönderilmesinin uygun olacağı bildiriliyordu. Ayrıca bu mümkün olmazsa eskiden beri uygulanan teamülün bildirilmesinin gerekliliği gibi bilgiler Serfice mutasarrıflığından talep edilmekteydi.^[21] Serfice mutasarrıflığı bölgede bulunan münderis evkâfın gelirlerinin eğitime tahsis edildiği; ancak bu uygulamalarına yönelik bir müddet sonra davalar açıldığını ifade etmektedir. Tek amaçlarının eğitimin ilerlemesi olduğu ve bunu sağlamak için aldıkları kararlardan ötürü mahkemeye çıkmayı ve eğitim için ayrılan parayı mahkeme masrafları için kullanmak zorunda olduklarını belirten mutasarrıf Halil Bey, merkez livâ maarif başkanının bundan dolayı istifâ ettiğini ve kimsenin bu görevi istemediğini de dile getirir. Halil Bey yazısına bu gibi durumlarda olayın Maarif ve Evkâf Nezaretleri arasında yapılacak yazışmalar neticesinde alınacak kararla çözülmesinin doğru olduğu ve bunun için de Adliye ve Evkâf Nezaretlerine gerekli tebligatın yapılması önerisiyle son verir.^[22] Mutasarrıf Halil Bey'in önerisine cevap olarak "evkâf-ı münderise" işlerinden dolayı müddeilerle maarif memurları arasında meydana

18 VGM Defter, 1838. 2; Vakıflardaki cihet mevzuatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Talip Ayar, "Cihât Mevzuatı", *Vakıflar Dergisi*, S. 48, Aralık 2017, s. 145-193.

19 Meşrûtun Leh; Vâkıf tarafından vakfın menfaati kendisine şart olunan cihettir. Mesela, vâkıf vakfeyletiği hanın varidatını bir medresenin müderris ve talebesine veya bir camii imam ve hatibine şart etmiş ise bunlar meşrûtun-leh olmuş olurlar. bk. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s. 37.

20 BOA, Maarif Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT), 18/21, 15 Teşrîn-i Evvel 1300 (27 Ekim 1884).

21 BOA, MF. İBT, 18/21, 1 Kânûn-ı Evvel 1300 (13 Aralık 1884).

22 BOA, Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT), 91/47, leff 1, 11 Nisan 1302 (23 Nisan 1886).

gelen anlaşmazlıklar için; anlaşmazlıkların iki nezaret arasında halledilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti.^[23] Görüleceği üzere, yerel maarif idareleri bazı vakıf gelirlerini kullanmak için bunları evkâf-ı münderise olarak değerlendirmek; ancak bunların bazılarının münderis vakıf olmadığı nedeniyle gelirlerine maarif tarafından haksız yere el konulduğunu ifade eden davalar açılmaktaydı.

Çalışmanın konusu olan Hâşim Bey Camii Vakfı gelirlerine yapılan müdahalenin engellenmesi için daha önceden iki defa yazı gönderilmişken gereğinin yapılmadığı anlaşıldığından bir an evvel ilgili işlemin tesisi Serfice mutasarrıflığına 2 Temmuz 1887 tarihli yazıyla bildirilmişti.^[24] O tarihte Serfice mutasarrıfı olan Reşad Bey bu yazıya cevaben Kayalar'a geldiğini ve Hâşim Bey Camii hakkında gerekli tedkikatı yaptığını ve durumu merkeze bildireceğini belirtmekteydi. Yapılan inceleme neticesinde Serfice livası Evkâf Müdürü Hasan Basri şu tespitleri yapmaktaydı: Haşim Bey camisi şu anda mamur durumda olup beş vakit namaz kılınmaktadır. Vakfın gelirleri Rumi 1301, 1302 ve 1303 senelerinde Maarif Reisi Cemal Bey tarafından zapt edilmiş durumdadır. Vakfın senelik geliri 25.000 kuruş olup üç senelik geliri olan 75.000 kuruş Cemal Bey tarafından alınmıştı. Eğer bu gelirler tekrar cami için kullanılmazsa ileride cami kullanılamaz duruma gelecekti. Bu nedenle gerek Hâşim Bey Camii vakfı ve gerekse diğer vakıf gelirlerine maarif tarafından müdahale edilmemesi daha önceden de ifade edilmişse de henüz gereği yapılmamıştı. Cemal Bey elindeki 75.000 kuruşu bir an önce evkâf sandığına teslim etmesi için Serfice livası mutasarrıflığına bir emirname gönderilmesi uygun olacaktır.^[25] Hasan Basri Bey'in bu tespitlerinden yaklaşık bir buçuk ay sonra Serfice mutasarrıfı Reşad Bey, Evkâf Nezaretine gönderdiği yazıda öncelikle 19 Ocak ve 10 Haziran 1885 tarihlerinde vakıf gelirlerine yapılan müdahalenin engellenmesi ile ilgili yazıya aslında 14 Ocak 1886 tarih ve 121 numaralı arıza ile cevap yazıldığını ifade etmektedir. Vakıf mütevellisi Mehmed Efendi'nin iddiaları neticesinde Kayalar maarif komisyonunda dava açılmış akabinde istinaf davası yapılmış ve bu arada Mehmed Efendi vefat etmişti. Kendisinin vefatından sonra yapılan tahkikat ve evraka göre vakfın tevliyetini üstlenmesinin çok da doğru olmadığı anlaşıldığı ve bu nedenle vakıfla ilgili kararın Evkâf ve Maarif Nezaretleri arasında verilmesinin uygun olduğu ifade edilmekteydi. Reşad Bey burada Kayalar'a gelip yaptığı incelemeye atfen, söz konusu vakıf gelirinin miktarı ve nereye harcandığıyla ilgili bir defter aldığını ve camide namaz kılındığı, malzeme ve diğer masraflarının da söz konusu gelirden harcandığı, bununla birlikte caminin tamire muhtaç durumda olduğuna dikkat çekmişti. Tüm bu işlemleri yapabilmek için de etkili bir maarif müdürünün tayinini isteyen Reşad Bey, Serfice İsmail Efendi'nin bu görevi hakkıyla yerine getirebileceği kanaatiyle yazısına son verir.^[26] Maarif tarafından yapılan

23 BOA, MF. MKT, 91/47, leff 2, 26 Haziran 1302 (8 Temmuz 1886).

24 BOA, EV. MKT, 1391/16, leff 1, 20 Haziran 1303 (2 Temmuz 1887).

25 Aynı Belge, leff 3, 19 Haziran 1303 (1 Temmuz 1887).

26 Aynı Belge, leff 4, 6 Ağustos 1303 (18 Ağustos 1887).

müdahale nedeniyle gereken soruşturmanın yapılması ve bölgedeki vakıf işlerini düzenlemek üzere işinin ehli bir evkâf müdürünün tayini isteğine gelen cevapta müdür atamasının zaten yapıldığı ve gerekli tahkikatın bu müdür tarafından yapı- lıp neticesinin bildirilmesi gerektiği şeklindeydi.^[27] Anlaşılacağı üzere Osman Nuri Bey oldukça uzun sürecek olan vakıf gelirlerine yapılan müdahaleyle ilgili girişim- lerine daha mütevellî kaymakamı olduğu tarihlerde başlamıştı. Vakıf mütevellisi olan Mehmed Bey'e mütevellilik 9 Şubat 1887 tarihinde verilmişti. Vakfın genel du- rumuyla ilgili "kuyûd-ı hâkânî"ye müracaat edilmiş; ancak herhangi bir kayda rast- lanamamıştı.^[28] 17 Nisan 1888 tarihli Evkâf Nezaretine göndermiş olduğu detaylı bir yazısında; dört sene evvel (16 Ekim 1884) Haşim Bey Camii'ne vakfedilen hafta pazarı arsasından alınan kiraya yapılan müdahalenin menedilmesi ve usulünce şart olunduğu yerlere harcanması 19 Ocak 1885 tarihinde Serfice mutasarrıflığına bildirilmişken aradan geçen dört sene boyunca vakfın gelirleri güyâ maarife aktarılmak üzere maarif reisi Cemal Bey tarafından gasp edildiği ifade edilmekteydi. Cemal Bey'in bu müdahalesi nedeniyle hem cami hizmet veremez hale gelmiş hem usule uygun davranılmamış ve hem de vakıf şartı ihlâl edilmiş durumdaydı. Vakıf mütevellisi olan Osman Nuri'nin kardeşi Mehmed Efendi, müracaat edecek hiçbir yer kalmadığından vakfın tencere ve kazanlarını satmak zorunda kalmış ve dava devam ederken aniden vefat etmişti. İki yüz seksen seneden beri ellerinde bulunan vakıf mütevelliliği vazifesiyle ilgili defterhâne-i âmirede kaydın bulunduğu bahisle müşerref caminin harap olduğu ve tekrar müşerref hâle gelmesi için can ve mallarıyla çalışılsa da bu haliyle harap olacağı görülmekteydi. Bu nedenle vakıf akarına yapılan müdahalenin bir an evvel son bulması ve kuruluş şartlarına uygun olarak yapılan müdahalenin önlenmesi istenmekteydi.^[29] Bu taleple ilgili yapılan incelemelerde; Hasanobası'nın hafta pazarının kurulduğu yerde Hâşim Bey Vak- fı'na ait arsadan elde edilen gelirler caminin imam, hatip, müezzin ve kayyımının maaşlarına, caminin tamiri, aydınlatılması ve hasırları için harcanmakta ve ayrı- ca günlük dört akçe tevliyet ciheti de mütevellisine verilmekteydi. Buraya yapılan müdahalenin engellenmesi ve vakıf muhasebesinin yapılarak gönderilmesi Serfi- ce mutasarrıflığına 19 Ocak 1885 tarihinde iletilmişse de hâlen gelmediği ifade edilmişti ki tarih 12 Ağustos 1888'di.^[30] Bu tespitten üç gün sonra Serfice muta- sarrıflığı ve Evkâf-ı Hümayûn Müdürlüğü'ne gönderilen yazıyla ilgi müdahalenin menedilmesiyle ilgili 19 Ocak 1885 tarihinde Serfice mutasarrıflığına tahrirat gön- derildiği halde işlem yapılmadığı ve söz konusu arsa gelirine mahallî maarif idaresi tarafından yapılan müdahaleyle ilgili gereğinin yapılması istenmekteydi.^[31] Aynı minvalde bir yazı da sene sonunda bu sefer Dahiliye Nezareti tarafından Serfice

27 BOA, EV. MKT, 1394/21, 9 Teşrîn-i Sâni 1303 (21 Kasım 1887).

28 BOA, EV. MKT. CHT, 234/23, leff 2, Fi 7 Kânûn-ı Evvel 1303 (19 Aralık 1887).

29 BOA, EV. MKT, 1449/126, 5 Nisan 1304 (17 Nisan 1888).

30 BOA, EV. MKT, 1394/21, 1 Ağustos 1304 (13 Ağustos 1888).

31 BOA, EV. MKT, 1450/98, 3 Ağustos 1304 (15 Ağustos 1888).

mutasarrıflığına iletilmişti.^[32]

Bu yazışmalar arasında dikkati çeken iki husus bulunmaktadır ki bunlardan ilki Serfice Evkâf Müdürü Hasan Basri Bey'in vakıf gelirine Cemal Bey tarafından yapılan müdahalenin doğru olduğu ve 75.000 kuruşluk gelirin Cemal Bey tarafından gasp edildiği bilgisidir. Diğeri ise bu tespite karşı Serfice mutasarrıfı Reşad Bey'in, Cemal Bey tarafında yer almasıdır ve bunu yaparken o dönemde vakıf mütevellisi olan Mehmed Bey'in göreviyle ilgili şüpheler olduğunu ifade ederken gasp edildiği ifade edilen 75.000 kuruştan hiç bahsetmemesidir.

Üzerinde ihtilaf oluşan gelirin ne kadar olduğuna dair vakıf mütevellisi ve vekillerinin yazılarının yanı sıra Evkâf Nezaretindeki defterler de bilgi vermektedir. Bunlardan Ocak 1903 tarihli bir kayıta vakıf gelirleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Guruş	500
Nev'-i hayrât	Câmi'
Serfice	Cum'a
Vakıf ve Bânisi	Hâşim Bey
Vâridât-ı seneviyesi	18.000
Mesârif-i Seneviyesi	16.889
Fazla vâridât	611
Evkaf türü	Mülhaka ^[33]
İhyâsı daha ne gibi şeylere muhtâc idüğü	Ta' mirât mezkûr vâridâtından mümkün idüğü

Tablo 1: Haşim Bey vakfının 1903 senesi muhasebe kaydı.^[34]

Vakıf gelirleri ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken caminin de hizmet vermeye devam etmesi gerekiyordu. Caminin müezzin ve kayımlık ciheti 1889 başlarında boş durumdaydı ve bu durum hizmetin aksamasına neden olmaktaydı. Kayalar Naibi'nin ilgi yazısında Mahallî Evkâf Müdürü Rıfat Efendi'nin de hazır bulunduğu, Kayalar kasabası ahalisinden Cemal Bey İbnü'l-merhûm Orhan Bey ve El-Hac

32 BOA, Dahiliye Mehtubi Kalemi (DH. MKT), 1580/112, 14 Kânûn-ı Evvel 1304 (26 Aralık 1888).

33 Evkâf-ı Mülhaka: Evkâf idaresinin nezaret ve mürakabesi altında olarak mütevellileri marifetiyle idare olunan vakıflardır. bk. Ali Himmet Berki, A.g.e., s. 16.

34 BOA. Evkaf Defterleri (EV. d.) 37281, s. 15, 15 Kânûn-ı Sâni 1318 (28 Ocak 1903).

Emin Bey İbn-i Abdülkerim Bey ve Mahmud Ağa İbn-i El-Hac Ahmed ve İsmâ'ül Ağa İbn-i Zeynel Ağa ve Molla Ömer bin Sâlih ve diğer kimseler Kayalar kasabası Emirhan Mahallesi'nde yaşayan 30 yaşındaki Ahmed Efendi'yi bu görev için önermekteydi. Ahmed Efendi burada sınava alınıp yeterli bulunur ve ücretini cami vakfından almak üzere aylık 100 kuruş müezzinlik ve 50 kuruş ücretle de kayımlık görevini üstlenmesinin uygun olduğu ifade edilir.^[35] İlgili atama isteği, Serfice mutasarrıflığı idare meclisi tarafından da uygun bulunarak, Ahmed Efendi'nin berat harcı olan 300 kuruş ve varaka bahası 40 kuruş olmak üzere toplam 340 kuruşun istihsal edildiği, askerlik işlemleri için redif zabitanından mazbata alındığı ve mahallî ilam-ı şer'î ve mahalle şehadetnamesi ile Evkâf Nezaretine gerekli tevcihin verilmesi için yazı gönderilmişti.^[36] Ancak yazının aradan beş ay geçtikten sonra gönderilmesi dikkati çekmektedir.^[37]

Vakıf gelirine yapılan müdahaleyle ilgili 1889 senesi sonunda hâlen bir işlem yapılmadığı, vakfın muhasebe kayıtlarının gönderilmesinin 1885 ve 1888 senelelerinde talep edilmesine rağmen gönderilmediği görülmektedir ki bunun sorumlusu yerel yöneticilerdi.^[38] Serfice mutasarrıflığı vakfın 1874-1889 seneleri arasındaki muhasebe işlemlerinin yapılp koçanlarının hazırlandığı ve 1887/1888 senesi cetveline eklendiğini ifade etse de evkâf muhasebesi söz konusu koçanların henüz hazineye ulaşmadığı nedeniyle "rü'yet olduğu hikâye olunan" koçanların bir an evvel gönderilmesi için Manastır vilayeti evkâf muhasebeciliğine tahrirat gönderilmesini istemekteydi ki söz konusu tahrirat 14 gün sonra gönderildi.^[39] Vakıfla ilgili araştırma yapan Manastır Evkâf Müdürü Rifat Bey, Kayalar'a gidip ve dönüş harcırahı olan 90 kuruşu Serfice sancağı "mahallî müteferrika" sütununa işleterek buradan tahsil etmişti. Konuyla ilgili 10 Şubat 1889 tarihli tahriratta ise böyle bir harcırahı alabileceğine dair herhangi bir ifade bulunmamaktaydı. Bu tür evkâf-ı mülhakâ muhasebesi yapılırken kimseye bu isimle harcırahı verilmediği için söz konusu 90 kuruşun Rifat Bey'den tahsil edilmesi istenmişti.^[40]

Vakıf gelirlerine yapılan müdahalenin sona erdirilmesi ve vakıf muhasebe kayıtlarının gönderilmesi hususundaki yazışmalar devam ederken bir başka konu

35 BOA, EV. MKT, 1632/66, leff 1, 13 Şaban 1306 (14 Nisan 1889).

36 Aynı Belge, leff 3, 5 Eylül 1305 (17 Eylül 1889).

37 İşlemlerin bu kadar uzun sürmesiyle ilgili olarak Hamadezade Halil Hamdi Paşa 1909 yılında kaleme aldığı layihada vakıf işlemlerindeki muamelelerin sade ve basit bir hâle getirilmesine vurgu yapar. Tespitlerine göre basit işlemler bile gereksiz yere uzamaktadır. Öyle ki taşra ile gerçekleşen basit bir yazışma günlerce sürebilmekte ve onlarca yazışma ve müsvedde içerebilmektedir. bk. Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, Ekim 2014 s. 366.

38 BOA, EV. MKT, 1548/50, 26 Eylül 1305 (8 Ekim 1889).

39 BOA, EV. MKT, 1552/102, 4 Teşrîn-i Sâni 1305 (16 Kasım 1889); BOA, EV. MKT, 1557/99, 18 Teşrîn-i Sâni 1305 (30 Kasım 1889).

40 BOA, EV. MKT, 1580/41, 14 Şubat 1305 (26 Şubat 1890); BOA, EV. MKT, 1582/7, 10 Mart 1306 (22 Mart 1890).

vakfın tevliyeti ile ilgiliydi. Konuyla ilgili Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne gönderilen bir yazıda ilgili vakfın mütevellileri hakkında verilen bilgide vakfın tevliyeti Derviş İsmail'de iken vefâtı üzerine 21 Kasım 1861 tarihinde Hüseyin Efendi'ye ve onun da vefâtı ile 9 Şubat 1887 tarihinde oğlu Mehmed Efendi'ye geçtiği belirtiliyordu. Halihazırda tevliyet Mehmed Efendi'deyken neden İsmail Efendi mahlulüne de veriliyordu. Mehmed Efendi vefât etmişse ehil büyük ve küçük evlâdı yok muydu? Cami halihazırda mevcut mu ve hizmet veriyor mu? gibi sorulara cevap verilmesi istenmekteydi.^[41] Burada asıl dikkati çeken husus, Mehmed Efendi'nin vefâtının daha önceden (1887) bilindiği halde tekrar sorulmasıdır. Mehmed Efendi'nin çocuğunun olmadığı başka bir belgede ifade edilerek tevliyetin Osman Nûri Efendi'ye tevcihinin uygunluğu belirtiliyordu.^[42]

Caminin müezzinlik ve kayyımlik cihetlerinin Ahmed Efendi'ye verilmesiyle ilgili Serfice idare meclisi mazbatası 17 Eylül 1889 tarihiyle gönderilmişti. Aradan bir seneden fazla zaman geçtikten sonra bu atamayla ilgili Manastır vilayeti ve evkâf muhasebeciliğine gönderilen ilgi yazıda caminin hitabet ve imamet cihetleri günlük 3 akçe ile Yaman Efendi'ye müezzinlik ciheti de günlük 1 akçe ile Seyfeddin Efendi'ye tevcih edildiği ifade ediliyordu. Belgeye göre Hüseyin Bey camisinin kayyımlik ciheti ve Haşım Bey camisinin müezzinlik ve kayyımlik cihetine dair kayıt yoktu. Ayrıca Hüseyin Bey ile Haşım Bey bin Hüseyin Bey camileri ayrı ayrı cami değil ikisi aynı camiydi ve cihetleri elinde bulunduran Yaman ve Seyfeddin Efendiler de vefat etmişlerdi. Kendilerinin ehil çocukları varsa bunların bildirilmesi yazıda ifade edilen bir diğer husustu.^[43] Bu örnekte de görüldüğü gibi merkezle taşra arasında yapılan yazışmalarda ciddi bir gecikme yaşanmaktaydı. Caminin imam ve hatiplik görevine ise 25 Ağustos 1889 tarihinde Hâfız Sâlih Efendi tayin getirilmişti.^[44]

Vakfın mütevelliliği görevine gelen Osman Nûri daha önce de ifade edildiği gibi yüzbaşı rütbesinde bir askerdi ve Geyve taburunda görev yapmaktaydı. Görevi icabı dışarıda olduğu zaman işleri için vekil olarak tayin ettiği Kayalarlı Bostancızâde Süleyman Efendi'yi vakfa kaymakam olarak tayin ederek tevliyetin gerektirdiği işleri yapmak ve gelirlerini almak için “şer‘î hüccet” ile görevlendirdi.^[45]

Osman Nûri Efendi bu arada Evkâf Nezaretine detaylı bir yazı daha kaleme almıştı. İfadesine göre; 1884/1885 yılından beri Hâşım Bey vakfına yapılan müdahaleyle senelik 30.000 kuruştan fazla gelir gasp edilmekteydi. Vakıf hasılatı şartına uygun kullanılmamaktaydı. Buna son verilmesi için açılan davada müdahalenin

41 BOA, EV. MKT, 1582/53, 11 Mart 1306 (23 Mart 1890).

42 BOA, EV. MKT, 1626/110, 27 Eylül 1306 (9 Ekim 1890).

43 BOA, EV. MKT, 1634/37, 28 Teşrîn-i Evvel 1306 (9 Kasım 1890).

44 BOA, EV. MKT, 1957/63, 2 Kânûn-ı Sâni 1305 (25 Ağustos 1889).

45 BOA, EV. MKT, 1648/16, 6 Teşrîn-i Sâni 1306 (18 Kasım 1890).

menedilmesine dair Evkâf Nezaretinden mahallî yöneticilere yazı gitmekteydi. 18/21 Mart 1891 tarihlerinde Manastır vilayeti evkaf muhasebeciliğine ve 1 Nisan 1891 tarihinde Serfice Evkâf Müdürlüğü'ne bu yönde emirler gitmişti. Bu emirlerde vakıf gelirlerinin Osman Nûri Efendi'nin oradaki vekiline verilmesinin gerekliliği vurgulanmaktaydı. Ancak gerekli işlemler yapılmadığı için camî-i şerîf ve hayrât-ı sâiresinin harap olduğu ve vakfın son bulmasına çalışıldığını anlayan Osman Nûri Efendi bunun üzerine 1891 Nisan başında Kayalar'a gittiğini ifade eder. Burada, berat, ilam ve emirlere göre hareket edilmesini talep eder. Buna karşın mütegalibe ve nüfuz sahibi olarak nitelendirdiği maarif reisi Cemal Bey ve mahallî idare meclisiyle evkâf müdürünün bir olarak Müslümanlığın şerefini yok sayarcasına vakıf malını paylaştıklarını, muhasebe kayıtlarını gizlediklerine şahit olduğunu ifade eder. Müdâhalenin menedilmesi için Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne müteaddid emirler gönderildiği halde hepsi hükümsüz bırakılmıştı. Bunlara verdikleri cevapta da güya evlâd-ı vâkıftan olanlar vakıf gelirlerinin çürümesine neden olduklarından vakıf işlerinin kendileri tarafından idare edilmesine karar verdikleri gibi bütün tamir ve maaş gibi masraflarının da kendisinden tahsil edilmesi şartıyla 11.000 kuruşu maktuen vakfa sarf ettikleri ve geri kalanını da başka tarafa sarf ettiklerini ifade etmeye cüret etmekteydiler. Osman Nûri Efendi, bu ifadelerden sonra vakfın evkâf-ı mûnderiseden olmadığı, hayrât ve müberrâtının ortada olduğu ve tevliyetinin de evlâd-ı vakfa meşrûat bulunduğunu ifade eder. Böyle bir vakfın hasılatının bir evkaf müdür ve kaza idare meclisinin dört yüz senelik teamülü değiştirerek gelirlerini istedikleri gibi taksim etmeye cüret etmelerinin her türlü nizama aykırı olduğunu dile getirir. Bu yapılanlarla ilgili gerekler aleyhine Şûrâ-yı Devlet'te dava açacağını ifade eden Osman Nûri Efendi dava sonuçlanana kadar vakıf işlerini vekili Halim Efendi'nin idare etmesi hususuyla ilgili Manastır evkâf muhasebeciliğine bir emirname yazılmasını ister.^[46] Burada evkâf-ı mûnderise iddiasıyla gelirlerine el konulmak istenen başka vakıfların da bulunduğunu ifade etmek gerekir. Köksal'ın tespit ettiği Şeyh Mecnun'un Horasan kazasında bulunan ve mûnderise olarak değerlendirilen vakfın aslında mazbut evkaf olduğu ve müdahale edilmemesi yönünde alınan karar buna örnek olarak gösterilebilir.^[47]

Osman Nûri Efendi'nin daha önce vakıf kaymakamı olarak atadığı Bostancıbaşı Süleyman Efendi'nin yerine Halim Efendi'yi kaymakam olarak tayin ettiği görülmektedir. Bu arada Sadarettin Evkâf Nezareti'ne gönderilen bir yazıdan Cemal Bey'in zimmetinde olup aslen vakıf mütevelliliğine ait olan meblağdan 1.000 Osmanlı lirasının Osman Nûri Efendi tarafından askerî bina yapımı için taahhüt edildiği ve kalan 92.000 kuruşun da caminin tamir masraflarına harcanacağına dair dilekçe geldiği ve bu konudaki ilâm ve diğer evrak işlerinin İstanbul'daki vekilleri tarafından takip edildiği ifade edilmekteydi. Bu konuyla ilgili Evkâf Nezaretinin

46 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 2, 5 Eylül 1307 (17 Eylül 1891).

47 Köksal, *a.g.e.*, s. 60-61.

gerekli çalışmayı yaparak Sadarete bilgi verilmesi istenmekteydi.^[48] Osman Nûri Efendi'nin İstanbul'daki vekili olan Haçadur istinaf davası devam ederken vakfa yapılan bu müdahalenin son bulması ve vakıf gelirlerinin usulüne uygun bir şekilde vakıf mütevellisi tarafından idare edilmesi gerekliliğiyle ilgili yazışmalar yapılmıyordu.^[49]

Askeri binalar için para taahhüt eden Osman Nûri Efendi'nin bu hareketi stratejik miydi yoksa samimi miydi? bilinmemekle birlikte Devletin üst kademelerinin bu dava üzerine dikkatlerini çekmesini sağladığı bir gerçektir. Sadareten başka Seraskerlik makamının da bu davaya müdahil olduğu görülmektedir. Serasker Rıza Paşa 6 Eylül 1892 tarihli yazısında Evkâf Nezaretinden, Cemal Bey'in vakfa yaptığı müdahaleye izin verilmemesi ve vakıf gelirinden vermeyi taahhüt ettiği 100.000 kuruşun gönderilmesini istemekteydi.^[50] Evkâf Nezareti'nin Serasker Rıza Paşa'ya cevabında; daha önce hazineye bu yönde şikâyet gelmiş olup Manastır vilayeti ve evkâf muhasebeciliğine 28 Aralık 1890 ve 21 Mart 1892 tarihlerinde durumun ne olduğu sorulmuş; ancak henüz cevap gelmemiş olup Osman Nûri tarafından 25 Haziran 1892 tarihinde Sadarete de tezkire gönderilmişti. Bunun üzerine tekrar mahallî idareden cevap verilmesi istenmiş olup gelecek cevaba göre gereği yapılacaktı.^[51] Nihayet Serfice Evkâf Müdürü Rifat Bey tarafından Evkâf Nezaretine Osman Nûri Efendi'nin Cemal Bey hakkındaki iddialarıyla ilgili detaylı bir cevabî yazı gönderilir. Rifat Bey yazısında: Kayalar maarif komisyonu reisi olan Cemal Bey'in mutasarrıflıktan aldığı emir üzerine vakfın pazar mahallindeki boş arsası üzerine dükkânlar inşa etmiş ve böylece vakfın yok hükmünde kalan gelirini 15.000 kuruşa çıkartmıştı. Bununla birlikte vatan evlatlarını cehaletten kurtarmak için açılan iptidai mektebinin masraflarına da karşılık bulmuştu. Osman Nûri Efendi'nin iddia ettiği gibi pazar mahallinden elde edilen gelir tevlihyete münhasır değildi. Vakfın, Hâşim Bey'in bina ettirdiği caminin imam, hatip ve müezzin maaşları ve caminin tamiri için şart edilmiş olduğu ve mütevellî adına cüzi bir vazife tahsis edildiği berât-ı âlî suretinden anlaşılmaktaydı. İddia edildiği gibi vakfın "evlâdına meşrûr" olduğuna dair bir kayıt da bulunmamaktaydı. Caminin görevlileri için verilmesi gereken ücretler şimdiye kadar ödendiği gibi Cemal Bey'in zimmetine geçen herhangi bir para da bulunmamaktaydı. Osman Nûri Efendi görev icabı vakfın başında bulunmadığından vakfın gelirlerini muhafaza etmek için vakıf dükkânları ve diğer gelir getiren akarları usulüne uygun bir şekilde hükûmet-i mahalliye tarafından müzayede ile bir mültezime ihale olunmuştu. Buradan vakfa ait olan kısmı taksit taksit mütevellî vekiline ve maarif hissesi de maarif sandığına verilmekteydi. Eğer Osman Nûri Efendi'nin vekilleri elinde iddia ettiği gibi belge var-

48 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 4, 13 Haziran 1308 (25 Haziran 1892).

49 BOA, MF. MKT, 156/114, leff 1-3, 29 Teşrîn-i Evvel 1308 (10 Kasım 1892)-14 Teşrîn-i Sâni 1308 (26 Kasım 1892).

50 BOA, EV. MKT, 1838/10, 25 Ağustos 1308 (6 Eylül 1892).

51 BOA, EV. MKT, 1840/19, 12 Eylül 1308 (24 Eylül 1892).

sa ispat etmek üzere buraya getirmesi gerekmekteydi.^[52] Rıfat Bey'in ifadelerinde vakfın evlatlık vakıf olup olmadığı bilinmediği, vakfiyesinin bulunmadığından durumun anlaşılmadığı^[53], Osman Nûri Efendi'nin iddialarının tamamının asılsız olduğu ve asıl kendisinin vakfı zarara uğrattığı, Cemal Bey'in mutasarrıflık emriyle bu işlemleri yaptığı ve zimmetine para geçirmediği ifade ediliyordu ki önceden gönderilen ve 75.000 kuruşun zimmete geçirildiğini ifade eden yazılara tamamen ters düşüyordu. Manastır Vilayeti Valisi Mehmed Faik tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda Cemal Bey'in zimmetinde para olmadığı, Osman Nûri Efendi'nin askerlik vazifesi nedeniyle yerinde bulunmamasından dolayı vakıf gelirlerini idare etmek üzere mültetime verildiği ve masraflar haricinde vakıf geliri olarak 20.000 kuruş olduğu ve bu paranın 4.850 kuruşunun müteveli ve kalanının mütezimler zimmetinde olduğu ifade edilmekteydi. Osman Nûri Efendi'nin okul gelirine müdahale etmeye hakkının olmadığı ve vakıf gelirinden bunun dışında kalan parayı istediği yere harcamaya yetkili olduğu da belirtilmekteydi.^[54]

Rıfat Bey ve Mehmed Faik'in bu yazdıklarına karşın Evkâf Nezareti İdare Meclisi farklı düşünmekteydi. Meclis bu konudaki kararını şu ifadelerle dile getirmekteydi: Hazinenin emri olmaksızın maarife evkaftan gelir temin ettikleri için mahalli evkaf muhasebecisi ve müdürüne uyarılmalıdır. Yine evkaf hazinesinin resmî izni olmadan ilgili arsaya Cemal Bey'in zoruyla bina inşa edildiği için arsa ve üzerinde inşa edilenlerin vakıf nam ve hesabına idare olunması lazım geleceği meclis tarafından kabul edilmiştir. Bunun için arsa üzerine yapılan binalardan maarife aktarılan meblağ mahalli evkaf muhasebeciliğinden istenilmesinin mahalli maarif müdürlüğüne yazılması için Maarif Nezaretine de ayrıca tezkire yazılmalı ve tüm süreç sadarete bildirilmelidir.^[55] Bu yazışmalar arasında Osman Nûri Efendi Sadarete 13 Nisan 1893 tarihinde bir dilekçe daha yazmıştı. Bu dilekçesinde vakfa gelir getiren dükkânlarla ilgili yeni bilgiler vermekteydi. Buna göre vakfa ait hafta pazarının yanındaki arsa üzerinde 200 adet ahşap dükkân bulunmaktaydı.^[56] Bu arada 25 Haziran 1892 tarihli Sadaret yazısına Evkâf Nazırı Gâlib Paşa tarafından 19 Ağustos 1893 tarihinde verilen cevapta da vakfa gelir getiren akarlara maarif tarafından müdahale edilmemesi ve okul için para ayrılması gibi bir hususa gidilmemesi gerektiği ifade ediliyordu.^[57]

52 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 7, 21 Teşrin-i Evvel 1308 (2 Kasım 1892).

53 Vakfiye günümüzde bir arşiv tasnifinde bulunamamıştı. Ancak söz konusu dönemde vakfiyenin mütevelliler tarafından dahi elde edilememiş olması farklı bir yorumda bulunulmasını sağlayabilir. Mahkemelerde tanzim edilen vakfiyeler sicile işlendiği gibi bir nüshası da vâkıfın elinde bulunuyordu. 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla mütevelliler ve nazırların ellerindeki vakfiyeler toplanarak VGMA'daki vakfiye defterlerine kaydedildi. Vakfiye defterlerindeki bu istinsah kayıtlarda da bahsi geçen vakfiyenin bulunamaması vakfiyenin daha eski bir tarihte zayi olduğunu düşündürülebilir.

54 BOA, BEO, 194/14518, leff 3, 27 Mayıs 1309 (8 Haziran 1893).

55 BOA, EV. MKT, 2030/4, leff 7, 21 Haziran 1309 (3 Temmuz 1893).

56 BOA, BEO, 194/14518, leff 2, 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

57 BOA, BEO, 25/1830, leff 2, 7 Ağustos 1309 (19 Ağustos 1893).

Yazışmalardan ortaya çıkan sonuç; Cemal Bey'in zimmetine herhangi bir para geçirmediği, buna karşın vakfın akarından maarife para ayrılmasının da usule aykırı olduğu ve gelirin idaresinin müteveli ya da vekiline bırakılması gerektiğidir. Burada Serfice Evkâf Müdürü olan Hasan Basri Bey'in 1 Temmuz 1887 tarihli ve vakıf gelirinden 75.000 kuruşun Cemal Bey tarafından zimmetine geçirildiğiyle ilgili yazısını unutmamak gerekir. Tüm bu yazışmalardan sonra vakıf ve akarıyla ilgili yapılması gerekenler ortaya konulmuşsa da Kayalar kaymakamı tarafından dükkânların bir kısmının gelirinin ayrılarak eğitime verilmesi noktasında baskı yapmaktaydı. Vakfın müteveli vekili Halim ve vakıf ailesinden Seyfeddin ve Şuayip bu noktadaki şikâyetlerini telgrafla Manastır vilayetine bildirmişlerdi.^[58] Bu şikâyet konusunun bir an önce halledilmesi için Sadarettin ve Dahiliye Nezareti mektubi kaleminden Manastır vilayetine 8 ve 12 Aralık 1894 tarihlerinde yazılar gönderilmişti.^[59] Bu arada Osman Nûri Efendi'nin Dahiliye Nezaretine Kayalar kasabasında Hâşim Bey Camii yakınında kurulan pazarın yerinin başka yere nakledildiğini ifade eden bir yazı gönderdiği görülmektedir ki^[60] burada vakıf mütevellisinin hakkını araması karşısında yerel yöneticilerin pazarın yerini değiştirmek gibi vakfı zarara uğratacak bir girişimde buldukları anlaşılmaktadır.

Vakfa gelir getiren pazar mahallindeki arsa üzerinde mevcut dükkânlar üzerinde 1894 senesi sonunda yeni bir tartışmanın başladığı görülmektedir. Söz konusu tartışma maarife ait olmak üzere inşa edilen dükkânların aslında "arsa-i hâliye" yani boş arsa üzerine yapıldığı iddiasıdır. Evkâf Nazırı Galib Paşa tarafından Maarif Nezaretine gönderilen ilgi yazıda söz konusu boş arsanın vakıf arsası ile sınır olduğundan karıştırıldığını ifade ederken bu konuda herhangi bir şüphe kalmaması adına mahallî evkâf muhâbecisi, maarif müdürü ve ilgili diğer kişilerin buldukları bir ekip tarafından bir harita düzenlenmesini istemektedir.^[61] Osman Nûri Efendi ise Cemal Bey'in zimmetine para geçirdiği yönündeki iddialarını devam ettirmekteydi. Osman Nûri Efendi 21 Ocak 1895 tarihinde Evkâf Nezaretine gönderdiği yazıda süreci kısaca tekrar hatırlattıktan sonra Cemal Bey'le ilgili; günlük dört akçe alan ve vâkıf evladından olan müteveli tarafından idare edilmekte olan vakıf gelirleri, Rumi 1300 yılında kendisine maarif reisi unvanını veren ve aslında orada maarif reisi olarak tanınmadığı ilgili nezaret tarafından bildirilen "mütegalibe" Cemal Bey söz konusu vakfı mahvettiği gibi gelirini de kendisine yemeklik yapmak için gerçeğe aykırı ve haksız yere vakfa müdahale etmekteydi ifadelerini kullanır. Vakfa yapılan müdahale hakkında Evkâf Nezareti idare meclisi kendilerinin lehine karar vermiş ve bu karar, 19 Ağustos 1893 tarihinde Manastır evkaf muhasebeciliğine iletilmişti. Vakfın geliri on seneden beri Kayalar idare meclisinin

58 BOA, EV. MKT, 2108/123, 4 Ağustos 1310 (16 Ağustos 1894).

59 BOA, BEO, 530/39685, 26 Teşrîn-i Sâni 1310 (8 Aralık 1894); BOA, DH.MKT, 317/69, 30 Teşrîn-i Sâni 1310 (12 Aralık 1894).

60 BOA, DH. MKT, 268/15, 24 Temmuz 1310 (5 Ağustos 1894).

61 BOA, MF. MKT, 237/58, leff 1, 27 Ağustos 1310 (8 Eylül 1894).

bir alakası olmadan bir mazbatayla her sene 30.000 kuruş bedelle mültezime ihale edilmekte ve açıktan açığa Cemal Bey eline geçmekteydi. Cemal Bey'in zimmetine 200.000 kuruş para geçirdiği vakıf hasılatı muhasebesinin yerinde “ma'rifet-i şer'le” yapıldığı ve “dünyevî ve uhrevî” mesuliyet sahibi olmamak adına bunu engellemek için bu müracaatı yaptığını bildirir.^[62] Tüm bu gelişmeler esnasında cami tamire muhtaç duruma gelmişti. Bu minvalde caminin hesaplarında yeterli para olduğu keşfinin ve münakasasının yapıp gönderilmesi Evkâf Nezaretinden Manastır Vilayeti Evkaf Muhasebeciliği'ne bildirilmişti.^[63]

Yaptığı girişimlerden istediği sonucu alamayan Osman Nûri Efendi, çözümü tekrar Sadarete başvurmakta bulur. Bu talebi yinelemesinin sebebi, vakfa vekil olarak bıraktığı Halim Efendi'nin 10 Nisan 1895 tarihinde gönderdiği telgraftır. Hâlim Efendi kısa telgrafında şunları söylemekteydi: Maarif Reisi Cemal Bey'in sülalenize yaptıklarından menedilmesi mümkün değildir. Bundan sonra iş daha kötü yere varabilir. Yaptığım müracaatlara hükûmet önem vermiyor. Vebali sebep olanlara ait olmak üzere görevimi başka birisine tevdi etmeniz gerekmektedir.^[64] Halim Efendi bu ifadelerle görevinden istifa etmişti. Osman Nûri Efendi bu yazısında mütevellisi olduğu vakfın gelirini kendi mâlikânesi gibi addederek kendisine “me'kel” edinen Kayalarlı Cemal Bey'in bu yaptıklarına kaza kaymakamınının da iştirâk ettiğini ifade eder. Bu nedenle olayı Sadarete bildirmek zorunda kaldığını ifade eden, maalesef buradan da bir sonuç alamadığını, artık bu uğurda harcayacak parasının da kalmadığını belirten Osman Nûri Efendi vekili Hâlim Efendi'nin belki de vakfın hukukunu korumaya çalışırken hayatının tehlikeye girdiğine kanaat ettiği için istifasını bardağı taşıran damla olarak görür. Bu talebinin son olduğunu yazan mütevellî “et-yâm ve evkâfın mededgâh-ı yegânesinden tedâbir-i müessire-i kat'iyye ittihazıyla hukûk-ı vakfın ayâdı mütegalibe ve cebâbireden tahlîsi bi-hasbü't-tevliye kemâl-i tazarru'la niyaz ve istirhâm eylerim” ifadeleriyle yazısına son verir.^[65] İlgili belgede kısa süre içinde konuyla ilgili yapılan yazışmalar tablo olarak gösterilmiştir ki işin ne derece sürüncemede kaldığı, verilen kararlara rağmen uygulamada sıkıntılar yaşandığını göstermesi açısından aşağıda verilmektedir.

62 BOA, EV. MKT, 2235/13, 9 Kânûn-ı Sâni 1310 (21 Ocak 1895).

63 BOA, EV. MKT, 2068/79, 28 Kânûn-ı Sâni 1310 (9 Şubat 1895).

64 BOA, BEO, 429/32115, leff 3, 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895).

65 Aynı Belge, leff 2, 2 Nisan 1311 (14 Nisan 1895).

Aded-i Numro	Tarihi	Emirname-i Şereftastir Buyurulan Makamat-ı Aliyye	Makamat
18	20 Haziran 1310	Sadaret-i Uzmâdan	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Sâmiye
1051	2 Ağustos 1309	Sadaret-i Uzmâdan	Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine Tezkire-i Sâmiye
5801	19 Teşrin-i Sâni 1310	Sadaret-i Uzmâdan	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Sâmiye
105	22 Teşrin-i Sâni 1309	Cânib-i Celîl-i Meşihatpenâhîden	Serfice Mutasarrıflığına Tahrîrât-ı Aliyye
222	30 Teşrin-i Sâni 1310	Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât-ı Aliyye
78	24 Şa'ban 1310 ve 24 Kânûn-ı Evvel 1304	Dâhiliye Nezâret-i Celîlesinden	Serfice Mutasarrıflığına Tahrîrât-ı Aliyye
509	19 Teşrin-i Sâni 1308	Adliye Umûr-ı Hukûkiyeden	Manastır İstinaf Müdde'î-i Umûmiliğine Tahrîrât
0	3 Ağustos 1309	Adliye Nezâret-i Celîlesinden	Te'kidten Manastır İstinaf Müdde'î-i Umûmiliğine Tahrîrât-ı Aliyye
19	7 Ağustos 1309	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine Tezkire-i Sâmiye
28	7 Ağustos 1309	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Evkaf Muhasebeciliğine ve Sर्फice Müdürlüğüne Tahrîrât-ı Aliyye
320	11 Saferü'l-hayr 1311	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Makâm-ı Sadaret-i Uzmâyâ Tezkire
20	29 Ağustos 1310	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Vilâyet-i Celîlesine Tahrîrât Yazılmışdır
37	29 Ağustos 1310	Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden	Manastır Evkâf Muhasebeciliğine Tahrîrât-ı Aliyye

Tablo 2: Hâşim Bey vakfına yapılan müdahalelerle ilgili yapılan yazışmalardan bir kısmı.^[66]

Osman Nûri Efendi gerçekten de bundan sonra konuyla ilgili herhangi bir makama talepte bulunmamıştı. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Vakıflar Genel

Müdürlüğü arşivlerinde yapılan taramada aksini ortaya çıkaracak bir belgeye rastlanmadı. Bununla birlikte Manastır Valisi Abdülkerim Paşa tarafından Evkâf Nezaretine gönderilen bir yazıda tarafların bir araya geldiği görülmektedir. Serfice sancağı evkâf müdürü ve vakıf mütevellisi Osman Nûri Efendi vilayet meclisinde vakıf hakkındaki iddialarını dile getirirler. Evkaf müdürünün de olduğu sırada Osman Nûri Efendi'nin meclise gösterdiği senette vakfın Hâşim Bey adına mevcut olduğu “musakkafât ve müstegallâtı” eskiden beri Hâşim Bey Camii'nin imam, hatip, müezzin maaşları ve tamirine, bir de caminin yakınında olup “vâkıf-ı mûmâ-ileyhin müberrâtından” bulunan sıbyan mektebi öğretmenlerinin maaşı ve masraflarına şart edilmişti. Söz konusu mektep zamanında küçük yapıldığı ve şu anda ihtiyaca cevap veremediğinden beklenen eğitimi verememekteydi. İhtiyaca cevap veremeyen bu okul yerine vakıf gelirinden para ayrılan yeni okul belirlenmişti. Okulun masrafları vakıf gelirinden karşılanmak üzere düzenlenen evrakta görüldüğü gibi öğretmen ve kapıcı maaşlarıyla diğer masraflarına karşılık olmak üzere aylık 708 kuruş 10 paradan senelik 8.500 kuruş tutmaktaydı. Bu para her ay taksitle vakıf gelirinden alınacak olup mütevellinin rızası olduğu görülmekteydi. Vakıf mütevellisinden okul için bundan başka bir para talep edilmemesi kararlaştırılarak gereğinin yapılması Serfice mutasarrıflığına tebliğ edilmişti.^[67] Burada dikkati çeken husus, daha önce vakfın hayrâtından olarak bahsi hiç geçmeyen bir sıbyan mektebinin bulunduğu bilgisidir ki burası yeterli gelmediği için yerine iptidai mektebinin masraflarının vakıftan karşılanması Osman Nûri Efendi tarafından taahhüt edilmişti. Osman Nûri Efendi'nin bu taahhüdü isteyerek mi yoksa istemeden mi verdiğini bilmek eldeki verilere göre mümkün olmasa da yapılmak istenen bu işin mümkün olmadığı kısa süre sonra ortaya çıkacaktı. Vakfın hayrâtı arasında sıbyan mektebi olduğu sadece burada ifade edilse de Kayalar'da Hâşim Bey iptidai mektebi olduğu bir imtihan cetvelindeki “Hâşim Bey Câmii'nin Hasanoba Mekteb-i İbtidâ'isi” ibaresinden anlaşılmaktadır.^[68]

Hatırlanacağı üzere Serfice Evkâf Müdürü Rifat Bey 1893 yılında Cemal Bey'in zimmetine para geçirmediği yönünde bir yazı kaleme almıştı. Aradan üç sene geçtikten sonra aynı Rifat Bey bu defa farklı tespitlerde bulunuyordu. Rifat Bey merkezden gelen emirle yapılan inceleme sonucunda; Cemal Bey'in vakıf gelirlerinden vakfa harcanan para haricinde zimmetinde 178.000 kuruşun kaldığı Kayalar şer'î mahkemesi tarafından tespit edilmişti. Ancak kaza nâibi bu paranın tazmin edilmesi hükmünü ertelemekteydi. Bu tavır hem hukuka uygun değildi hem de vakfın zararınaydı. Cemal Bey'in zimmetinde olan para bir an evvel alınmalıydı.^[69] Evkâf Nezareti mektubi kalemi Kayalar naibinin hükmü ertelemesiyle ilgili; vakfın hukukunu korumak hükûmetin aslı görevi olduğundan söz konusu naibin bu hareketine kayıtsız kalınmaması gerekmektedir. Bununla ilgili olarak vakıf hukukunun

67 BOA, EV. MKT, 2142/113, 25 Teşrîn-i Evvel 1311 (6 Kasım 1895).

68 BOA, MF. İBT, 20/34, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

69 BOA, EV. MKT, 2235/13, 10 Kânûn-ı Sâni 1311 (22 Ocak 1896).

muhafazası adına muhasebesinin yapılması ve ilgili evrakın gönderilmesi için liva mutasarrıflığıyla evkaf müdürlüğüne tebligat yazılmalıdır tespitlerini yapmaktaydı.^[70]

Vakıf gelirlerine maarif tarafından yapılan müdahaleyle ilgili her ne kadar daha önce Manastır idare meclisinde iptidai mektebi için senede 8.500 kuruş verilmesi mütevellî Osman Nûri Efendi tarafından taahhüt edilmişse de Manastır valisi Abdülkerim Paşa'nın Dahiliye Nezaretine gönderdiği 1 Mayıs 1898 tarihli yazıda vakfın tevliyeti evlâdına meşrû olup sadaka tevliyeti olmadığından mütevellinin taahhüdünü yerine getirmediği ve okulun geri kaldığı ifade edilmişti. Dahiliye Nezareti de durumu Sadarete bildirerek 10 aydan beri kapalı olan okulun açılması için masraflarına karşılık olarak çarşamba günleri kurulan pazarda sergi açanlarda 5-10 ve 20 para vergi alınması, eski pazar yerine 10 dakika uzaklıkta Cemal ve Zülfikar Beylerin hibe ettiği 5 dönüm 1,5 evlek arazi üzerine 3-4 baraka inşa edilmesi ve cumartesi günleri de bir pazar kurulup bu pazardan da vergi alınması teklif edilmişti. Buradan elde edilecek gelirlerden yerine konulmak üzere belediye gelirinden 2000-3000 kuruşun okul için hemen aktarılmasını istenmesi de talepler arasındaydı. Bu teklifler merkez tarafından kabul edildi ve iradesi 30 Ekim 1898 tarihinde çıktı.^[71]

Vakfın gelirleri ile ilgili problem bu şekilde çözülmüştü; ama vakfın yönetimi ile ilgili bir karışıklık yaşanmaktaydı. Mütevellî Osman Nûri Efendi'nin büyük oğlu Ragıb Bey babasının vefatı üzerine tevliyetin kendisine intikal ettiğini Kayalar şer'î mahkemesinden i'lâm hazırlandığı ve kaza meclis idaresi tarafından 27 Mart 1902 tarihli ve 8 numaralı mazbata ile durumun Serfice mutasarrıflığına bildirildiğini ifade ediyordu. Serfice'de ilgi evrakın incelemesi yapılarak evkâf müdüriyetine havale edilmişti. Ancak aradan geçen yaklaşık üç aya rağmen evraklar Evkâf Nezaretine gönderilmeyerek Serfice evkâf müdürü tarafından tutuluyordu. Evrakı neden göndermediği anlaşılmamakla birlikte bu türden evrakın bir an evvel ilgili makama gönderilmesi usule uygun olduğundan konuyla ilgili işlemlerin İstanbul tarafından yapılabilmesi için ilgili i'lâm ve mazbatanın bir an önce gönderilmesi talep edilmekteydi.^[72] Bu isteğe evkâf müdüriyetinden verilen cevapta; söz konusu tevliyet Ragıb Bey'e verilmiş olsa da vakfın vakfiyesi olmadığı gibi Osman Efendi'nin başka küçük çocukları da olduğu anlaşıldığından, vakfiyesi olmayan ve mahkeme-i şer'îye sicillâtında bulunmayan tevliyetler için kadîme riayet olunmaması gerektiği Evkâf Nezaretinden kendilerine iletiğinden bu işlemin uygun görül-meyerek bekletildiği ifade edilmişti.^[73] Evkâf Nezareti mektubî kalemî konuyla ilgili 3 Nisan 1905 tarihli Serfice mutasarrıflığı ve evkâf müdürlüğüne gönderdiği

70 BOA, EV. MKT, 2237/94, 11 Teşrîn-i Sâni 1312 (23 Kasım 1896).

71 BOA, İrade Maarif (I. MF), 5/22, 18 Teşrîn-i Evvel 1314 (30 Ekim 1898).

72 BOA, EV. MKT, 2270/115, leff 1, 6 Haziran 1318 (19 Haziran 1902).

73 Aynı Belge, leff 2, 6 Ağustos 1318 (19 Ağustos 1902).

yazıda; harbiye mektebi öğrencisi olan Ragıb Bey'in vakfın tevliyetinin kendisine verilmesi ile ilgili talebi karşısında evkâf müdürlüğü 8 Ocak 1903 tarihli bir yazı kaleme aldığını belirtir. Bu şukkada Ragıb Bey'in harbiye mektebi öğrencisi olduğu ve tahsiline devam ettiğinden vakıf işlerini yürütemeyeceği, kendisinin iki kardeşi daha olduğu ve tevliyetin bu iki kardeşe müşterek olarak tevcihi gerekirken Ragıb Bey'e tevcihinin uygun olmayacağı dile getirilmektedir. Çok ilginçtir ki yazının devamında Hâşim Bey Vakfı'nın tevliyetinin Mehmed Efendi'nin vefâtıyla oğlu Halil Efendi'ye verilmesi gerekirken bilâ-veled vefat etti denilerek Osman Nûri Efendi'ye tevcih edildiği hâlbuki Halil Efendi'nin şu anda hayatta olduğu ve tevliyetin kendisine verilmesini istediği ifade edilmektedir. Tüm bu nedenle tevliyetin Ragıb Bey'e verilmesinde tereddüt yaşanmaktaydı. Bu nedenle tevliyetin kime verileceğiyle ilgili gerekli tahkikat yapılmalı ve neticesine göre hareket edilmeliydi.^[74] Serfice mutasarrıflığı bu tereddütler karşısında tevliyetin Ragıb Bey'e tevcihine dair evrakla birlikte Evkâf Nezaretine gönderilmek üzere i'lâm-ı şer'î mazbata ile Manastır vilayetine takdim edilmiş ve konuyla ilgili karar verilene kadar tevliyet cihetine başkasının müdahale etmemesi Cuma kaymakamlığına tebliğ etmişti.^[75]

Bu yazışmalardan Mehmed Efendi'nin yok denilen ama var olan oğlu Halil Efendi'nin 20 Aralık 1902 tarihinde daha önceden hakkını yedikleri ve tevliyetin kendisine iadesi için talepte bulunduğu görülmektedir.^[76] Vakfın mütevelliliği noktasında yaşanan bu ihtilaf esnasında Ragıb Bey okulu bitirmiş ve Siroz'da Mülâzım-ı Evvel olarak görev yapmaktaydı. Buradan, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya konuyla ilgili gönderdiği yazıda Mart 1902 tarihinde vakfın tevliyetinin ilam ve mazbata alarak kendisine geçtiği; ancak evrakların Serfice evkâf müdüriyetinde tutulduğunu ifade eder. Talebi üzerine evrak Manastır muhasebeciliği tarafından istenmişse de teamül-ü kadîmi ispat edilemediğinden yeniden ilâm alınması istenir. Kasım 1903'te yeni bir "i'lâm-ı şer'î" alır ve Serfice mutasarrıflığına takdim eder. Serfice Evkâf Müdürü bu kez de nedeni anlaşılamayan bir nedenle yine evrakı işlem görmesi için göndermeyerek kendisinde tutar. İlgili tevliyet babası Osman Nûri Efendi'nin beratından istihsâl ettiği bilgisi "sû-i tak-sîr" ile evlâd-ı vâkıfdan Mehmed ile evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı vâkıfdan Osman Nûri kardeş addedilerek kendisine amcasının oğlunun hayatta olduğundan tevliyetin amcasının oğlunda olması gerektiği ifade edilir. Ragıb Bey'in mesleği icabı orada olmamasını fırsat bilen evkâf müdürü, tevliyetin amcasının oğluna verilmesinin uygun olduğunu belirtip Kayalar kaymakamlığına da bu yönde emir yazdırır ve bu Ragıb Bey tarafından duyulur. Ragıb Bey'in gerek elindeki berat ve iki adet ilamla ve gerekse teamül gereği hakkı olmasına rağmen söz konusu müdür yetkisi dışında tevcih evrakını kendisinde tutmakta ve vakıf şartına aykırı olarak başkasına tevcih etmektedir. Bu hem kanuna hem de padişahın adaletine aykırıdır. Ragıb Bey bu

74 BOA, EV. MKT, 2971/121, 21 Mart 1321 (3 Nisan 1905).

75 BOA, EV. MKT, 3119/40, leff 1, 11 Haziran 1322 (24 Haziran 1906).

76 Aynı Belge, leff 2, 26 Kânûn-ı Evvel 1318 (8 Ocak 1903).

nedenle ilgili evrakın müdürün elinden alınarak yeni bir berat verilmesi ve adı geçen vakfın idaresinin Kayalar'daki vekiline verilmesi hakkında gereken yerlere emir verilerek hukukunun korunmasını istemektedir.^[77] Hüseyin Hilmi Paşa, belgenin arka sayfasına: Serfice Evkâf Müdürü böyle bir şeye cüret ettiyse ve doğruysa azli gerekir. Durum acilen araştırılıp neticesi bildirilsin notunu düşerek Manastır Evkâf Muhasebeciliği'nden bilgi ister. Manastır evkâf muhasebecisi Faik Bey bu isteğe verdiği cevapta teamül-ü kadim hakkında Cuma şer'î mahkemesi tarafından düzenlenen ilâmın usulsüz olduğu ve usule uygun olarak iade olunduğu ifade edilerek henüz tekrar düzenlenip Serfice'ye gelmediği ifade edilmekteydi. Cuma kazasında kalan evrakın buldurulup gereğinin bir an evvel yapılması da evkâf müdürüne sıkıca tembih edilmişti.^[78] Aslında tevcih evrakı 19 Mart 1903 tarih ve 45 numaralı tahrirat ile vilâyete gönderilmişti. Bu nedenle tevcih evrakının hazineye gönderilmesi gerekliliği Evkâf Nezareti Mektûbî Kalemî'nden Manastır Vilayeti'ne ve vilayet evkâf muhasebeciliğine bildiriliyordu.^[79]

Haşim Bey vakfına yapılan usulsüz müdahaleler, tevliyet tartışmaları arasında cami ve vakfa gelir getiren dükkânlar tamire muhtaç duruma gelmişti. Yapılan incelemede gerekli tamiratın 2.717 kuruş masrafla yapılacağı anlaşılmış olup keşif defteri düzenlenmişti. Tamiratın inşaat mevsimi geçmeden bir an önce yapılması istenmekteydi.^[80] Ancak tamiratla ilgili sunulan keşif defterinin "muvâfık-ı fen" olmadığı, yapılan incelemede anlaşıldığından fen memurları tarafından düzenlenen rapora göre yeni bir keşif defterinin hazırlanarak gönderilmesi ve tamir masraflarının nereden ve ne şekilde karşılanacağına da bildirilmesi gerekmektedir.^[81]

Gerek Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden konuyla ilgili tespit edilebilen son belge 30 Mayıs 1909 tarihli olup vakfın işleyişi ile ilgili son derece önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Hâşim Bey vakfı mütevellisinin elinde berât olmadığını ifade eden Serfice evkâf müdürü Es-Seyyid Ahmed Efendi, beratı olmayan mütevellinin cami akarının tamiri için bir senede 13.000 kuruş harcadığını belirtir. Mütevelli bu paranın tazmîni ve vakfın eski usulüne geri döndürülerek söz konusu evkâfa başka kimsenin müdahale ettirilmeyip evkâf idâresi tarafından gelirlerin idare edilmesini istemektedir. Konuyla ilgili yapılan yazışmalardan vakfın gelirlerinin mahallî meclis idaresi ve belediye tarafından idare edildiği anlaşılmaktaydı. Es-Seyyid Ahmed Efendi vakfın evkâf idaresi tarafından yönetilmesi gerektiğine dair mutasarrıflığa bir yazı kaleme alır. Kaza kaymakamlığı cevabında vilayet umumi meclisinin mazbatası ile vakfın hâkim-i şer'î başkanlığından teşekkül eden komisyon tarafından idare edildiği ve

77 BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller (TFR. I. ŞKT), 87/8656, 19 Nisan 1322 (2 Mayıs 1906).

78 Aynı belge.

79 BOA, EV. MKT, 3121/85, 13 Mart 1323 (26 Mart 1907).

80 BOA, EV. MKT, 3265/113, 11 Teşrin-i Sâni 1324 (24 Kasım 1908).

81 BOA, EV. MKT, 3270/250, 6 Kânûn-ı Sâni 1324 (19 Ocak 1909).

hilâf-ı şart-ı vâkıfa iptidai mektebi öğretmen ve diğer görevlilere senelik 8.500 kuruş vakıf gelirinden verildiği ve gerek gelirin toplanması gerekse okul için para harcanmasının uygun olduğu Serfice Livası İdare Meclisi tarafından tasdik edilmişti. Dolayısıyla gerek vakıf gelirinin idaresi gerekse okula para harcanması “nizâmât-ı mevzû‘a ve evâmir-i aliyyeye külliyyen muhâlif” olduğundan konuyla ilgili gereken bir an evvel yapılması istenmekteydi.^[82]

Günümüzde Kayalar'da Osmanlı Devleti döneminden hükûmet konağı haricinde herhangi bir eser bulunmamaktadır.^[83] Hâşim Bey camisi de Kayalar'ın elden çıkmasından sonra yıkılmıştı. Ne zaman yıkıldığı ise tam olarak bilinmemektedir. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde Kayalar merkezi olan Cuma'nın tasfiye talepnamesinde dört adet cami bulunmaktadır. Bu camiler; Yukarı Mahalle, Orta Mahalle, Aşağı Mahalle ve Pazar camileridir. Hâşim Bey camisinden bahsedilmemekle birlikte caminin pazar mahallinde olduğu göz önüne alındığında Pazar Camii olarak isimlendirilen cami ile aynı olması ihtimal dahilindedir.^[84]

SONUÇ

Osmanlı Devleti tarih sahnesinde bulunduğu müddetçe pek çok şekilde tanımlandı. Bu tanımlamalardan birisi de “vakıf medeniyeti” idi. Elbette bu tanımlamanın hakkını verdiği muhakkak; ancak özellikle ekonomik olarak yaşanan olumsuz gelişmeler bu medeniyette de bozulmalar meydana getirdi. Merkezî bütçe ile karşılanamayan pek çok gider için vakıf gelirleri kaynak olarak kullanılmaya başlanınca bu durum vakıfların işleyişine de büyük etki yaptı. Tüm bunların yanında vakıf malını kendi malıymış gibi kullananlar, dönemin ifadesiyle “me'kel” edinenlerin sayısı da ülkedeki ekonomik bozulmayla doğru orantılı olarak arttı. Hâşim Bey Camii Vakfı özelinde yaşananlar, dönemle ilgili bazı tespitler yapma imkânı veriyor. Her şeyden evvel ne merkezde ne de mahallinde vakfiyesinin bulunamaması söz konusu kayıtların tutulması noktasında bazı aksaklıklar olduğunu göstermektedir. Vakfa yapılan müdahaleyi engellemek için yapılan girişimlerin yıllarca devam ettiği göz önüne alındığında merkez-taşa ilişkilerinin çok hızlı yürümediği ve ilgili birimler arasında yazışmaların çok uzun süre aldığı ortaya çıkmaktadır ki bu da adaletin gecikmesine neden olmaktaydı. Eğitime gelir temin etmek için kanuna aykırı iş ve işlemlerin yapılmasının özellikle yerel yöneticiler tarafından sakıncalı bulunmadığı da bu yazışmalardan ortaya çıkan başka bir sonuçtur. Vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerde her mütevellinin bu kadar uzun soluklu uğraşıya giremeyeceği göz önüne alındığında bu örnek özelinden aslında pek çok vakıf gelirinin bu şekilde şartı haricinde yerlere harcandığının söylenmesi gerçeğe çok da aykırı

82 BOA, EV. MKT, 3406/74, 17 Mayıs 1325 (30 Mayıs 1909).

83 <http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=a1d26af9-af1b-4382-aefe-a382ff971ace> (E.T. 25.09.2021).

84 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130.16.13.2/3311154.28, (21 Temmuz 1923).

olmayacaktır. Hülâsa Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında küçük ve geliri de görece çok fazla olmayan bir vakfa yapılan bu müdahale dönemin sosyo-ekonomik şartlarını ortaya koyarken vakıfların pek çoğunun sahipsiz kaldığı gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- BCA, 130.16.13.2/3311154.28.
 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 25/1830, 194/14518, 429/32115, 530/39685.
 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT), 268/15, 317/69, 1580/112.
 BOA, Evkaf Defterleri (E. d.), 37281.
 BOA, Evkaf Cihat kalemî (EV. MKT. CHT), 234/23.
 BOA, Evkaf Mektubi Kalemî (EV. MKT), 2030/4, 1391/16, 1394/21, 1449/126, 1450/98, 1548/50, 1552/102, 1557/99, 1580/41, 1582/ 7, 1582/53, 1626/110, 1632/66, 1634/37, 1648/16, 1957/63, 1838/10, 1840/19, 2030/4, 2068/79, 2108/123, 2142/113, 2235/13, 2237/94, 2270/115, 2971/121, 3119/40, 3121/85, 3265/113, 3270/250, 3406/74.
 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1242/97298.
 BOA, İrade Maarif (İ. MF), 5/22.
 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 227/51.
 BOA, Maarif Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî (MF. İBT), 18/21, 20/34.
 BOA, Maarif Mektubi Kalemî (MF. MKT), 91/47, 156/114, 237/58.
 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2030/5.
 BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller (TFR. I. ŞKT), 87/8656.
 VGM Defter, Nu: 1838.

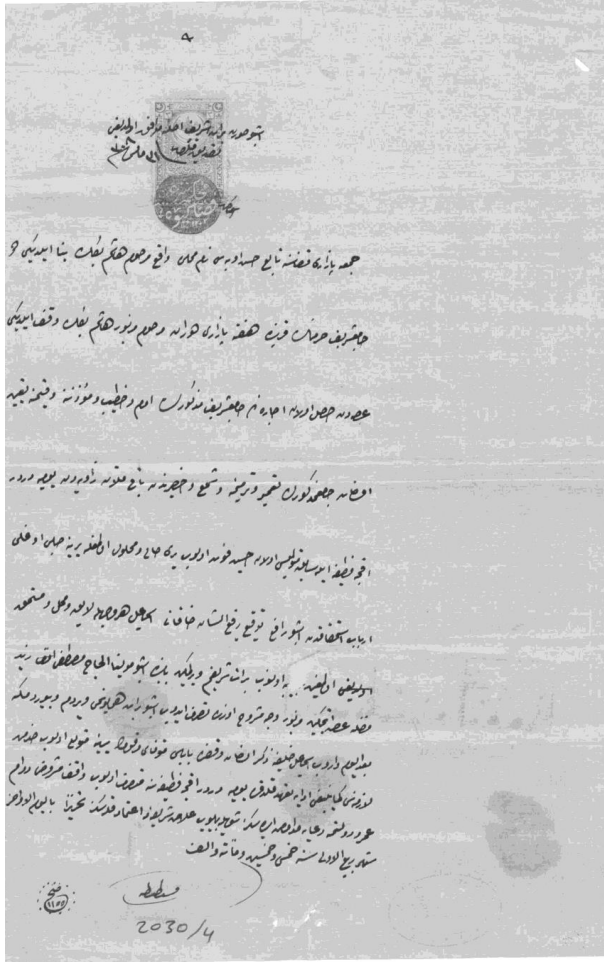
Araştırma Eserleri

- ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 166, Şubat 2007, ss. 67-83.
 AYAR, Talip, "Cihât Mevzuatı", *Vakıflar Dergisi*, S. 48, Aralık 2017, ss. 145-193.
 BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.
 GÜNAY, Hacı Mehmet, "Vakıf" C. 42, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 475-479.
Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, 5. Kitap, 2. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
 KARATAŞ, Yakup, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Munderisenin Maarife Terki", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57, 2016, ss. 1839-1867.
 KÖKSAL, Ahmet, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, Ekim 2014 ss. 343-386.
 -----, *Maarife Kaynak Olarak Evkâf-ı Munderise*, Serander Yayınları, Trabzon 2019.
 ÖZ, Mehmet, "Gelenekçi Osmanlı İslahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, 2019 Ankara, ss. 103-113.
 ÖZTUNÇ, H. Baha, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
 -----, *Rumeli II. Abdülhamid Döneminde Bir Muhabirin Rumeli İzlenimleri (1896-1907)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
 ÖZTÜRK, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı

- Yayınları, İstanbul 1995, ss. 521-524.
-----, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıfların Üzerindeki Etkileri",
İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 1, Ankara 1995, ss. 13-33.
SEZGİN, İbrahim, "Paşa Livası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, İstanbul 2007, ss. 183-184.
Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
-----, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
<http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=a1d26af9-af1b-4382-aeef-a382ff971ace> (E.T. 25.09.2021)

EKLER

EV.MKT 02030

Ek 1: Haşim Bey vakfiyyası ile ilgili 1742 tarihli berat sureti (BOA. EV. MKT., 2030/4, leff 3, 31 Mayıs 1308 (12 Haziran 1892))

ADMINISTRATION IMPERIALE
DES
POSTES ET TÉLÉGRAPHES

تله ايقناهه سی
 Bureau de
 وصول نومروسی
 N° d'arrivée

ساهنه ارسال
 Expédit
 سنه ۱۳۰
 Le 189
 مامورک امضاسی
 L'Employé

Reçu de
 في
 Le 189
 مامورک امضاسی
 L'Employé

De pour
 عدد کلم
 N° mots
 ۴۵
 حداثک
 Dépôt le

کیه
 کیه واکوندر دقیقه
 ساعت
 à h. m. du

سن
 قیلم

مخبرات تلمراقیدن طولانی دولت هیچ برکونه مسؤلیت قبول ایلمز
 L'état n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance par la voie télégraphique.

کیه مدیف بودیه
 سلاک کزه معارف ریس جهان به طرفنده ابدیده تشویقات
 اوزرنه مدخله ده ضغ ایطاری غیر قابل بودیه ایلموس
 موجب فساد در مراجعته حکومت اهمیت دیرمبور و مالی
 مسیبه ایله عائد اولونه اوزره مجبور و طیفه مذکورک اذره
 دیگر برینه تودبع یولوسی الزمه ایله
 وکیلک
 حلیم

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 429 | 32115 | 3

Dans les dépêches imprimées en caractères romains par l'appareil télégraphique, le premier nombre qui figure le nom du lieu d'origine est un numéro d'ordre, le second indique le nombre des mots taxés, les autres désignent la date et l'heure du dépôt.

BEO.000429.032115.003

Ek 2: Haşim Bey vakfı mütevellî vekilî Halim Bey'in istifa telgrafı (BOA. BEO., 429/3215, leff 3, 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895))

